

UPPSALA
UNIVERSITET

Etiska teorier och medicinsk- etiska principer

Jessica Nihlén Fahlquist, docent i praktisk filosofi
universitetslektor i biomedicinsk etik, CRB/IFV
(ansvarig medicinsk etik, läkarprogrammet)

UPPSALA
UNIVERSITET

Hur hjälper etisk analys till?

- 1) Få en bättre bild av vad vi kan (alternativen) och bör göra (vilket som är bäst).
- 2) Lättare välja det som är etiskt rätt (eller bättre, mer genomtänkt ur etisk synvinkel).

UPPSALA
UNIVERSITET

Påverkan

- Etisk diskussion är grunden till **lagstiftning**
- Lagstiftning kan och bör **utvecklas**
- Viktigt att experter inom hälso-och sjukvård/olika professioner tar del i **diskussionen**
- Ni kan **påverka!**

UPPSALA
UNIVERSITET

Ansvar

- Kunskap, erfarenhet och den roll ni kommer att ha...

- Ansvar, professionellt, etiskt, juridiskt.
- Under utbildningen – reflektera över hur ni ser på detta ansvar, vad som ingår och vad som inte ingår.

Tre huvudskäl

- **BESLUT:** Ni kan inte undvika det. Bra medicinska beslut tar även hänsyn till etik och juridik (fråga erfarna kolleger!).
- **REFLEKTION/PÅVERKAN:** Etiken är **grunden till lagstiftning**. Ni kan (och bör?) påverka lagstiftningen eftersom ni tillhör en profession.
- **ANSVAR:** Besluten är läkarens (med hjälp av/input från kolleger i andra professioner) ansvar.

UPPSALA
UNIVERSITET

Vikten av etik och juridik

- Ett välgrundat medicinskt beslut är ett som också tar etiska och juridiska hänsyn i beaktande.
- Fråga (resonabla) mer erfarna kolleger!

Värderingar & normer

- Reflektera över **vilka budskap** man sänder, **hur** man sänder budskapen samt vilka **effekter** budskapen har på patienter.
- Bli **medveten om normer/värderingar** i sin kommunikation (vad är evidens, vad är mina värderingar?). De normer och värderingar vi har bygger på olika sätt att se på rätt och fel.
- Det finns olika sätt att **argumentera** för sin ståndpunkt och motivera sina beslut inom vården.
- Etisk teori och principer hjälper till att **synliggöra** vad som står på spel.

Vad ska ni med etiska teorier och principer till...?

- Ni behöver inte kunna detaljer.
- Men: teorierna och principerna kan hjälpa er i er yrkesroll (och under utbildningen):
  - 1) att **beskriva** era egna normer och värderingar
  - 2) att **förstå** andras (kollegers och patienters) normer/värderingar
  - 3) att **motivera** era intuitioner om vad som är rätt och fel inför i) kolleger ii) patienter iii) (media, medborgare)
  - 4) att analysera, och delta i, debatten om hälso- och sjukvård

UPPSALA
UNIVERSITET

Vad är (etiskt) rätt?

- *Diskutera* -

Antag att en trasig järnvägsvagn kommer rullande utför en sluttning. Fem personer står och diskuterar på rälsen längre fram. Du står vid en spak som kan få vagnen att växla in på ett annat spår, men där står en annan människa. Du vet inget om personerna, du kan inte stoppa vagnen, du kan inte påkalla deras uppmärksamhet. Du har två alternativ:

- (1) Gör ingenting och vagnen kommer att döda de fem människorna
- (2) Dra i spaken så att vagnen kommer in på det andra spåret så att en människa dör medan fem överlever.

“Trolley cases”, t.ex Philippa Foot, Judith Jarvis Thompson, Frances Kamm, m.fl

UPPSALA
UNIVERSITET

- *Diskutera* -

Du står på en bro ovanför spåret. Det står en väldigt stor man bredvid dig. Du inser att om du knuffar mannen ner från bron på spåret nedanför så kommer vagnen att döda honom, men hans kropp är så stor att den kommer att få stopp på vagnen så att den inte kör på de fem människorna. Du har två alternativ:

- (1) Gör ingenting och den trasiga vagnen dödar de fem människorna.
- (2) Knuffa mannen ner på spåret så att han dör, men de fem räddas.

UPPSALA
UNIVERSITET

1:a svaret: Det beror på konsekvenserna!

Konsekvensetik: *Konsekvenserna* av en handling bestämmer om handlingen är rätt eller fel. Utför den handling som har bäst konsekvenser.

Den vanligaste konsekvensetiska teorin: Utilitarismen

- Nyttomoral (*utility*).
- Maximera lyckan/nyttan.
- Utvecklades på 1700- & 1800-talen av Jeremy Bentham (1748-1832), J S Mill (1806-1837) och Henry Sidgwick (1838-1900).
- Bara konsekvenser, mätt i nytta.
- Många samhällsbeslut vilar på utilitaristisk grund (Ex. kostnad-nytto-analys).

U' s utmärkande drag är:

- *Endast* konsekvensernas värde spelar roll för handlingens etiska status.
- Alla konsekvenser spelar lika stor roll oavsett vem som berörs av den. (opartiskhetsideal).
- Bäst konsekvenser = största *totala* mängd *nytta*.
- Man (individen och/eller staten) bör handla så att man *maximerar den totala nyttan* (handla så att konsekvenserna för alla som berörs *sammantaget* blir så bra som möjligt).

UPPSALA
UNIVERSITET

Vad är det som ska maximeras? Vad består nyttan av?

Olika varianter på utilitaristiska teorier:

Lycka?

Preferenser?

Välfärd?

Utilitarismens styrka:

- Intuitiv förnuftsmässig rimlighet.
- Opartiskhetskravet. Undviker godtycke (rasism, sexism). Den är inte heller egoistisk: min lycka är lika mycket värd som din.
- Den har en tilltalande teoretisk enkelhet.
- I någon mening en tydlig måttstock.

UPPSALA
UNIVERSITET

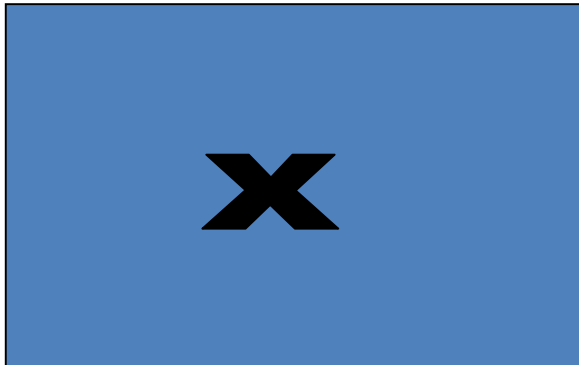
Olika typer

- Handlingsutilitarism
- Regelutilitarism
- Som beslutsmetod
- Som riktighetskriterium

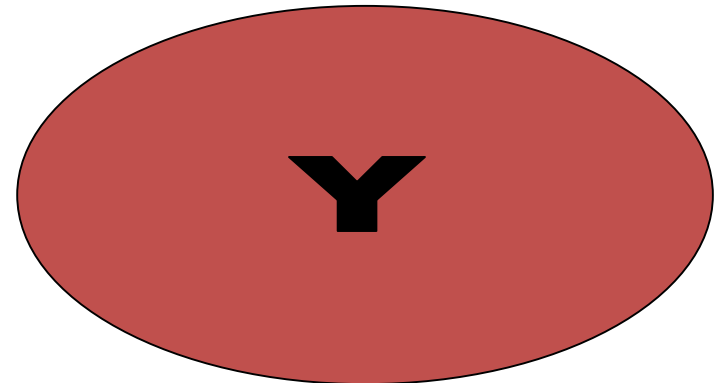

Problem med U:

Bortser från fördelningsfrågor och rättvisefrågor:

A(10), B(1), C(1), D(1)

A(3), B(3), C(3), D(3)

Enligt U föredras samhälle X med 13 nyttoenheter framför samhälle Y som har 12 nyttoenheter.

UPPSALA
UNIVERSITET

2:a svaret: Handla i enlighet med plikt och rättigheter!

- Vissa handlingar är absolut förbjudna (att bryta mot en plikt), t ex att döda, ljuga, använda andra som medel (även om det skulle ge bäst konsekvenser).
- Dessa förbud är kategoriska – dvs. inte villkorade på andra målsättningar.
- Plikterna är absoluta. Inga undantag.

Immanuel Kant, tysk 1700-tals filosof

- Konsekvenserna av en handling är ointressanta! Det som räknas är vilken *avsikt* som ligger till grund för handlingen.
- Handlungsregler skall kunna *universaliseras*; man ska kunna tänka sig att alla agerar likadant i samma situation.
- Med förnuftet kan människan förstå vilka plikter man har.

UPPSALA
UNIVERSITET

Kants kategoriska imperativ

"Handla enbart i enlighet med den maxim som du samtidigt kan vilja upphöja till en allmän lag".

Exempel:

Jag ställs inför frågan huruvida jag bör rapportera en kollega som gjort fel (t.ex. tittat i en känd persons journal utan att vara dennes ansvariga läkare). Skulle jag tycka att regeln "Man ska rapportera fel som begås inom vården"? Om svaret är att denna potentiella regel vore en bra allmän regel så bör jag rapportera.

Problem med pliktetiken

- Moraliska dilemman – när plikter hamnar i konflikt.
- Hur vet vi vilka plikter vi har? Det kategoriska imperativet ger ingen vägledning när det gäller att specificera under vilken beskrivning en handling skall testas.
- Vilken specifik regel motsvarar handlingen?

Prima facie plikter

- W.D. Ross (1920-30-tal)
- **Ex: Du har lovat att infinna dig till ett möte med en patient. Strax innan du ska ge dig iväg inträffar en olycka. Du måste stanna kvar för att rädda en påkörd människa. Därför kan du inte komma i tid till mötet.**
- Här kommer två plikter i konflikt med varandra, nämligen den att infinna sig till mötet och den att hjälpa olycksoffret. Den första plikten får ge vika för den andra. Båda plikterna i detta exempel *prima facie*-plikter (plikter vid första påseendet). Däremot är endast den senare av dem en kvarstående plikt (actual duty, duty all things considered).

Restplikter

- B. Williams (1970-tal)
- En plikt som får ge vika för en annan, exempelvis att komma i tid till mötet kan ge upphov till andra plikter som kan sägas ersätta den. I vårt exempel utkonkurreras plikten att infinna sig till mötet i tid, men i dess ställe finner sig en skyldighet att snarast meddela varför man inte kom dit.
- Ersättning för en prima facie-plikt som inte uppfylls.

UPPSALA
UNIVERSITET

Exempel

Jag har en plikt att respektera patienters självbestämmande. Men jag har samtidigt en plikt att se till att patienten inte skadas. Om en gravt dement eller psykotisk patient är på väg att springa ut framför en bil så trumfar plikten att skydda patienten dennes autonomi. Samtidigt uppstår en restplikt att exempelvis därefter ta hand om patienten, förklara varför jag gjorde som jag gjorde och visa respekt för patientens reaktion mm.

UPPSALA
UNIVERSITET

Rättigheter

- Absoluta och oavsett konsekvenser
- Att handla rätt är att respektera människors okränkbara rättigheter.
- Blandning juridik och etik

“Individer har rättigheter och det finns handlingar som ingen får utföra mot dem (utan att kränka deras rättigheter). Dessa rättigheter är så starka och vittgående att de reser frågan vad, om något, staten och dess tjänstemän får göra.” (Robert Nozick)

Naturrettssidén

- Idéer som funnits sedan Antiken
- Vi har alla rättigheter, som härstammar ur "naturretten", vilken är given från Gud
- Att ha rättigheter – att vara en del i ett gemensamt projekt/samhälle
- Den gäller för alla människor
- Alla kan känna till den genom förnuftet
- J.S: Mill (1800-tal): Alla människor får handla som de vill så länge de inte skadar andra – kränker deras rättigheter.

UPPSALA
UNIVERSITET

Liberalismens grundsyn

- Individen är suverän (bestämmer) över sitt eget liv/Individen är sitt eget "sanningsvittne".
- Gränserna för individens val är andra individers rättigheter och valfrihet.
- Idén om **autonomi** kommer främst ur en liberal tanketradition.
- Idén om **rätten att inte skadas** är också stark inom liberalismen.

John Rawls - rättvisa

- A Theory of Justice 1971
- Hypotetiskt kontrakt – en grupp människor ska enas om politisk och ekonomisk samhällsstruktur.
- ”Okunnighetens slöja” – om vi inte vet vilken position i samhället vi skulle ha.
- Vilka rättigheter skulle vi alla enas om att alla (oavsett välstånd, utbildning, position) under dessa premisser bör ha?

Idag: mänskliga rättigheter

- **Vad innebär det** att något är en mänsklig rättighet och var drar man gränsen mellan rättigheter och mänskliga behov?
- Är **alla rättigheter lika viktiga** och möjliga att skydda? (t.ex. rätten till betald semester och rätten till liv).
- **Negativa och positiva rättigheter.** Frihet från/tillgång till.
- En rättighetsetiker skulle säga att även om 100 personer skulle kunna få ett bättre liv om 1 persons rättigheter kränktes så skulle detta inte vara moraliskt tillåtet.

Skillnad och likhet

Skillnad

- Konsekvenser (konsekventialistisk etik)
- Avsikter (deontologisk etik, plikt+rättigheter)

Likhet

- Båda fokuserar på handlingar/beslut
- + Dygdetik och omsorgsetik - hur bör vi vara som människor?

UPPSALA
UNIVERSITET

3:e svaret: Handla som en dygdig person skulle gjort!

- Dygdetiken (Aristoteles, antiken)
- Karaktär viktigare än enskilda handlingar (Ex: mod, ärlighet, empati).
- Övar och lär sig genom erfarenhet och förebilder (som att bli en duktig pianospelare).
- En handling är rätt om den är sådan att en dygdig person skulle utföra den.

Dygdetik

- Dygder får oss att ”blomstra”, vi behöver dem för att leva ett gott liv!
- Att utveckla och förfinas en dygd är som att lära sig en praktisk kunskap, t.ex. pianospel eller hantverk. Vi behöver lära oss både tekniken och reflektion kring tekniken (Annas). Vi blir bättre och bättre genom erfarenhet och förebilder.
- Likt att lära sig ett hantverk, eller att spela ett instrument
- Ex: Barnuppfostran, yrkesetik

UPPSALA
UNIVERSITET

Dygder för dig i din yrkesroll?

- Vilka egenskaper bör en läkare osv utveckla?

UPPSALA
UNIVERSITET

Dygder?

- En som fokuserar enbart på patienten framför sig?
- En som inte bara tar hänsyn till patienten framför sig, utan även till de i väntrummet?
- En som även tar hänsyn till läkemedels miljöpåverkan, antibiotikaresistens, folkhälsa?
- En som har medkänsla?
En som kan vara opartisk, rättvis och optimera resurser?

Omsorgsetik

- Grunden till etiken: det sätt på vilket en förälder tar hand om sitt nyfödda barn. Föräldern måste lyssna och vara uppmärksam på barnets behov.
- Grundtanken i omsorgsetiken: vi bör visa omsorg för ett spädbarn bör vi *vara lyhörda inför andra människors behov och visa empati* för att bete oss på ett etiskt riktigt sätt.
- **Relationer** snarare än handlingar i fokus
- Ta ansvar för dessa relationer med andra människor.

Mottagarens upplevelse

- Omsorg har inte bara med goda avsikter att göra, utan att en handling endast kan anses vara omsorgsfull om mottagaren uppfattar den så. (Noddings, Held).

En insikt för hälso- och sjukvården:

1. Allt handlar inte om beslut. Mycket handlar om bemötande, t.ex. att ha empati och medkänsla samt att lyssna och vara lyhörd.
2. Relationen lika viktig som beslutet...?

UPPSALA
UNIVERSITET

Klagomål bemötande

- Antalet klagomål till IVO och patientnämnderna fortsätter att öka.
- ”Ofta upplever patienterna att de inte har blivit tagna på allvar eller lyssnade på.”

<https://www.vardfokus.se/webbnyheter/2018/februari/allt-fler-enskilda-anmaler-varden-till-ivo/>

<https://www.ivo.se/publicerat-material/nyheter/2018/klagomal-till-patientnamnderna-2017/>

UPPSALA
UNIVERSITET

Sammanfattning: fyra etiska teorier

- **Konsekvensetik:** konsekvenserna av en handling bestämmer om handlingen är rätt eller fel (Ex utilitarism)
- **Pliktetik/rättighetsetik:** vissa handlingar är absolut förbjudna. Kategoriska förbud och absoluta plikter och rättigheter.
- **Dygdetik:** en handling är rätt om den är sådan att en dygdig person skulle utföra den. Inga regler! Handla dygdigt genom vana.
- **Omsorgsetik:** Det är omsorg/ansvar och relationer som avgör vad som är rätt.

Medicinsk-etiska principer

- **Autonomi** – vi bör handla så att vi respekterar människors rätt till självbestämmande (samtycke!)
- **Göra gott** – vi bör handla så att vi främjar människors välbefinnande
- **Inte skada** – vi bör inte skada andra/vi bör inte handla så att andras välbefinnande minskar
- **Rättvisa** – vi bör behandla lika fall lika, vi bör fördela samhällets resurser på ett rättvist sätt

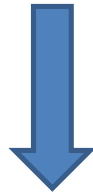

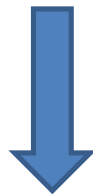
UPPSALA
UNIVERSITET

Hur hänger det ihop?

Etisk teori ("Etisk grundforskning") (konsekvensetik, rättighetsetik, dygdetik, omsorgsetik)

Medicinsk-etiska principer (Autonomi, göra gott, inte skada, rättvisa)

Etiska beslut i praktik och verksamhet

Autonomi

- Antagandet att människor är **fria och rationella** individer.
- Antagandet att människor har **kapacitet** att tänka själva och fatta **rimliga beslut** om sig själva och sitt liv, mot bakgrund av deras egna intressen och värderingar.
- Antagandet att människor har en rationell och **rimlig uppfattning om världen**.
- Blev en viktig princip på förekommen anledning.
- Grunden till "informerat samtycke"

Problem och utmaningar

- Problematiseras i förhållande till **dementa människor**, **kognitiva funktionsvariationer**, människor med allvarliga **psykiska problem** samt barn i **olika åldrar**.
- När människor säger att de vill saker som är farliga, till skada för de själva?
- Är vi verkligen så fria som autonomiprincipen vill göra gällande? Relationer, makt, strukturer påverkar vårt beslutsfattande.

Inte skada

Antaganden

- Antagandet att alla individer får göra vad de vill så länge de inte skadar andra.
- Alla har rätt att inte skadas bl.a. i hälso- och sjukvård.

Utmaning:

- Mycket av det vi gör i hälso- och sjukvård innebär någon form av skada eller risk för skada (risk-nyttovägringar).
- Skadar man enbart genom aktiva handlingar eller även genom passivitet?

UPPSALA
UNIVERSITET

Göra gott

- Inbyggt i hälso- och sjukvården.
- Utöver "att inte skada" bör vi också göra mer/göra gott
- Göra gott – göra nytta.
- Syftet med all behandling – att göra gott.

Utmaning

- Vad innebär det i praktiken?
- Patient och anhöriga, kolleger?
- Kan man utgå från sig själv, sina egna värderingar och känslor?

UPPSALA
UNIVERSITET

Rättvisa

- Alla har samma rättigheter.
- Diskriminering är inte tillåtet.
- Resurser ska fördelas på ett rättvist sätt.

Utmaning

- Vad är ett rättvist sätt att prioritera?
- Resurser och rättigheter hänger ihop. Om man satsar mycket på en patientgrupp är det en annan som inte får lika mycket.

UPPSALA
UNIVERSITET

Den etiska plattformen för prioriteringar

1. Människovärdesprincipen
  2. Behovs – och solidaritetsprincipen
  3. Kostnadseffektivitetsprincipen
- **Hierarkiskt ordnade**
  - **Beslutade av riksdagen**

Exempel - prioritering av resurser

- När samhället fördelar vaccin vid pandemi – hur bör prioriteringen göras?
- ”Först till kvarn...”
- Sårbara grupper först?
- Bör hälso- och sjukvårdspersonal prioriteras?
- Poliser, brandmän och andra samhällsnyttiga yrkesgrupper?

UPPSALA
UNIVERSITET

Vet vi hur vi bör göra om vi känner till principerna?

- Varje princip måste på ett kritiskt sätt **tolkas, preciseras och tillämpas!**
- Vi måste också avgöra vilken princip som väger tyngst när de är i konflikt.

UPPSALA
UNIVERSITET

TACK